

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1. Датум и орган који је именовао комисију

На основу члана 127 Статута Филолошког факултета Универзитета у Београду и члана 128 Закона о високом образовању Наставно-научно веће на седници одржаној 25. јуна 2014. године донела је одлуку о образовању Комисије за преглед и оцену докторске дисертације коју је мр Хајрудин Хоџић предао под насловом *Арапска вјерско-правна терминологија у исламу*.

2. **КОМИСИЈА**

1. Др Анђелка Митровић, ментор; редовни професор; Оријентална филологија; 22. 05. 2006, Филолошки факултет, Београд
2. Др Снежана Петровић, виши научни сарадник; Оријентална филологија; 01. 10. 2008, Институт за српски језик САНУ, Београд
3. Др Војислав Станимировић, доцент; Упоредна правна традиција и Шеријатско право; 2005. године – Правни факултет у Београду

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

1. Име, име једног родитеља, презиме:

Хајрудин, Мухамед, Хоџић

2. Датум рођења, општина, република:

31. 10. 1977, Тузла, Босна и Херцеговина

3. Датум одбране, место и назив магистарске тезе:

17. 10. 2009. године, Универзитет у Новом Пазару,

Узроци правничких разлика у исламу и њихове рефлексije, с освртом на Босну и Херцеговину

4. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука:

Исламска правна наука/Арабистика

III НАСЛОВ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Арапска вјерско-правна терминологија у исламу

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација мр Хајрудина Хоџића *Арапска вјерско-правна терминологија у исламу* броји 264 стране компјутерског текста и подељена је на следећа поглавља: **Увод** (1-4), **Терминологија као научна дисциплина** (5-16), **Арапски језик, лексикологија и терминологија** (16-45), **Начини творбе термина у арапском језику** (46-68), **Исламска правна наука и исламске правне школе** (62-96), **Арапска вјерско-правна терминологија у исламу** (97-150), **Рјечник вјерско-правних термина у исламу** (151-246), **Закључак** (247-250) и **Литература** (251-259). Поглавља су подељена на више потпоглавља у којима су обрађене мање проблемске целине. На крају рада стоје и следећи додаци: Биографија кандидата (260), Изјава о ауторству (261), Изјава о истовјетности штампане и електронске верзије докторског рада (262) и Изјава о коришћењу (263-264).

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

У арапском свету проблем терминологије везане за различите природне и хуманистичке науке нарочито је актуализован у 19. веку, када су почели интензивнији контакти Арапа са Западом. Њиме се од педесетих година 20. века, и теоријски и практично, врло интензивно баве различите институције широм арапског света, које нарочиту пажњу поклањају састављању билингвалних или вишелингвалних терминолошких речника из различитих наука, али и стварању и стандардизацији термина. Последњих деценија проблему терминологије у арапском језику се поклања све већа пажња и у европској арабистици.

Арапска верско-правна терминологија у исламу има посебан значај и статус у исламским земљама и датира практично од настанка исламске правне науке која се уобличавала заједно са најмлађом блискоисточном религијом.

У докторској дисертацији *Арапска вјерско-правна терминологија у исламу* Хајрудин Хоџић је обрадио низ ужих и ширих теоријских и апликативних питања, проблема и тема значајних за верско-правну лексiku у арапском језику.

У свом раду кандидат је, сасвим природно, пошао од одређења права у исламу. При томе је, ослањајући се на релевантна мишљења арапских правника и теолога, истакао да исламско право представља у норму преточену вољу Алахову садржану у два извора: у Курану и Пророковој сунни (1), односно норму која налаже да се живи по моделу који је Алах створио, а потом открио и објавио Пророку Мухамеду. Исламско право је одраз духа ислама који је окренут ка пракси и више се бави вером у акцији. Исламско право данас, као позитивно право, важи у већем броју муслиманских земаља.

С обзиром на то да су исламски правници перманентно улагали огроман труд у усавршавање исламске правне науке још од самих њених почетака, и терминолошки систем везан за њу имао је, а и данас има посебан статус јер представља битан предуслов за сваку врсту делатности у овој области, особито у издвајању и анализи стручних дела настајалих вековима.

Први део рада представља неопходни теоријски оквир за бављење главном темом и обрађује терминологију као научну дисциплину. Он укључује дефиницију термина и терминологије, њен историјски развој и циљеве стварања појединих терминолошких система. У централном делу овог поглавља подробно је представљен и рада најзначајнијих међународних институција које се на различите начине баве терминолошком проблематиком. Такође су обрађени и критеријуми класификације термина, начини творбе термина, као и главни проблеми стандардизације терминологије уопште.

Садржај другог поглавља је логичан наставак претходног и обухвата сажет осврт на лексикографију код Арапа и на најзначајније лексикографске радове хронолошки побројане. Потом је дат историјски преглед термилошких истраживања код Арапа, с посебним освртом на данашње стање и проблеме у овој области. У контексту представљања главних теоријских и практичних термилошких проблема у арапском свету, као што су творба термина и њихова стандардизација, кандидат је истакао улогу академија за арапски језик у Каиру, Дамаску, и Багдаду, затим Координационог бироа за арабизацију у Рабату, као и улогу појединаца у творби различитих термина и терминосистема и састављању термилошких речника. Посебана пажња поклоњена је језичком и термилошком значењу арапског еквивалента лексеми „термин“ – „mustalah“, као и његовим различитим дефиницијама. У завршним разматрањима у овом поглављу сагледани су значај термилошких истраживања и састављања термилошких речника, као и будући термилошки задаци институција и стручњака различитих профила у науци, просвети, преводилачкој делатности, медијима, али и законодавству у арапским земљама.

Треће поглавље бави се детаљно општим, као и за арапски језик специфичним начинима и механизмима творбе термина као што су: аналогија, деривација, фигуративна употреба речи, посуђивање, арабизација, композиција, преводјење и други, уз дефиницију и адекватну илустрацију сваког од њих. Деривацији, којој предност дају и поменуте академије за арапски језик, је, с разлогом, поклоњено највише простора јер она представља „најчешћи и најраспрострањенији начин лексичког богађења арапског језика, а самим тим и терминологије“, односно „извор настанка енормно великог броја ријечи у арапском језику“ (48). Наведене констатације свакако нису претеривање с обзиром на то да је за арапски језик карактеристична апсолутна морфолошка правилност при деривацији речи из троконсонантских, ређе четвороконсонантских корена, на основу строго утврђених творбених образаца (парадигми), уз ипак ограничену закономерност творбе речи на семантичком плану.

Четврто поглавље посвећено је исламској правној науци – њеној дефиницији, периодизацији њеног развоја, изворима исламске правне науке у арапском свету, затим исламским верско-правним школама и карактеристикама њихових учења. У оквиту тога, кандидат је подвукао и разлику између шеријата и *исламске правне науке* (ар. al-fiqh), која се састоји у томе што је „шеријат укупан правни систем којег Бог објављује људима, док *исламска правна наука* представља резултат људског схватања манифестованог кроз исламске правне школе“ (62)

Х. Хоџић даље истиче да „правни систем ислама или шеријат (ар. al-šarīʿa) представља свеобухватан начин живљења утемељен на божанској норми сдржаној у шеријатским изворима традиционалне природе. Тумачење и обликовање шеријата се операционализира правничким расуђивањем (ар. al-iğtihād), које је у надлежности правних експерата (ар. al-muḡtahidūn). Они су поставили генерална правила и методологију тумачења и обликовања права“ (62).

У оквиру подељка **Развој и периодизација историје исламске правне науке**, хронолошки је обрађен статус ове дисциплине у свим значајнијим историјским периодима арапске историје, почевши од њених зачетака у доба објаве Курана, преко, периода правоверних халифа (632-661), периода кодификације (8-10. век) и стагнације (10-13. век) па све до обнове исламске правне мисли у 19. веку.

У наставку трећег поглавља кандидат је детаљно и систематично представио изворе исламског законодавства (66-80), подељене на традиционалне где спадају Куран, суна, консензус, претходни верозакони и мишљење асхаба, као и на рационалне, који се добијају на основу мишљења и помињања, а то су: аналогија, правничка преферирања, општи интерес и правна пресумпција. У последњем делу петог поглавља Х. Хоџић се позабавио верско правним школама у исламу (82-96), почевши од четири основне – ханефитске, маликитске, шафиитске и ханбалитске, па до захиритске, зејдитске, цаферитске и ибадитске, а

поменуте су и неке мање значајне, данас ишчезле. Наведени су разлози њиховог настанка, биографије њихових оснивача и истакнутих представника, и, наравно, битне карактеристике учења и методологије сваке од њих, као и главни узроци подела међу њима и карактер разилажења у тумачењу одређених правних проблема.

У свакој од поменутих тематских целина у раду додирнуто је и питање арапске верско-правне терминологије у исламу, у виду илустрација, компарације општег и терминолошког значења, регионалне терминолошке дистрибуције и разлика везаних за поделе и разилажења у употреби појединих термина унутар поменутих верско-правних школа.

Пето и шесто поглавље су централни делови рада. У петом поглављу кандидат је дао своје одређење арапске верско-правне терминологије у исламу и на адекватан начин обрадио њен настанак и развој, као и њене изворе. Истакао је и значај изучавања овог терминолошког слоја уопште, а посебно у арапском свету.

Кандидат сматра да арапска верско-правна терминологија у исламу „потпада под шири појам 'терминологија ислама'“, те да се она „преплиће са терминолошким системом вјерско-правне методологије“ (97).

При дефинисању овог терминолошког система и представљању његовог настанка, развоја и извора, кандидат је, уз своје ставове, навео и бројна мишљења арапских правних експерата из различитих епоха и поткрепио их бројним цитатима из релевантне правничке литературе, пре свега, наравно, арапске.

У неколико пододелака кандидат је детаљно обрадио и семантичке односе између појединих арапских верско-правних термина из прспективе синонимије, полисемије и антонимије, а указао је и на специфичности верско-правног терминосистема унутар исламских правних школа, као и на значај и улогу арапског језика у настанку и формирању ове терминолошке гране.

У одељку **Рјечник арапских вјерско-правних термина у исламу** (145-246), изложени су досадашњи резултати у изради стручних речника ове врсте и назначена методолошка начела којих се кандидат држао при састављању свог речника, ослањајући се при томе на искуства бројних претходника у арапској говорној заједници.

У шестом поглављу налази се **Ријечник арапских вјерско-правних термина** који чине 503 репрезентативна и фреквентна термина. Уз сваки наведени термин дата су краћа објашњења њиховог терминолошког значења и обавезно опште значење лексеме. Уз **Ријечник** се налазе и уводне напомене и неопходна објашњења претежно методолошког карактера (149-150), а наведени су и извори из којих су ексцерпирани термини – неколико стручних дела старијег и новијег датума, из пера релевантних аутора, при чему су обухваћене све четири верско-правне школе у исламу, као и наслови компаративног исламског права.

Иза **Ријечника** следи краћа анализа ексцерпираних термина, где је на првом месту истакнуто да међу терминима у овој области постоји врло мали број посуђеница, што је сасвим разумљиво, узимајући у обзир дефиницију, настанак, развој и статус шеријата у исламском свету, од његовог настанка па све до данас. Терминолошки корпус које се налази у **Ријечнику** анализиран је првенствено из дијакхронијске перспективе, уз истицање да се већина термина стара стотинама година користи и данас, што указује на чињеницу да се ради о веома стабилном и прилично затвореном терминолошком систему у коме није било великих иновација нити у арапској правној теорији нити у пракси. Исто тако, квантитативном анализом показано је да велику већину арапских верско-правних термина користе све релевантне верско-правне школе. Одређена одступања и размимоилажења у значењу и употреби појединих термина могу се запазити

код маликитске школе раширене на просторима арапског Запада (Магреба).

Већина ексцерпираних термина везана је за обредословље будући да је оно заступљено у свакодневном животу и представља „лични, интимни однос вјерника спрема Бога“ (244).

Консултујући поједине важније речнике правне терминологије, кандидат је установио да се отприлике петина ексцерпираних термина налази и у релевантној стручној речничкој литератури.

При успостављању релације између основног и термилошког значења кандидат је констатовао да је термилошко значење углавном врло уско повезано с основним.

Анализом корпуса установљено је и то да се мањи број наведених верско-правних термина у свом изворном арапском облику, или уз одређену фонетску адаптацију користи и у Босни, где се данас сматрају туђицама – турцизама или арабизама (245-246).

У Закључку дисертације дат је и краћи осврт на главне резултате истраживања спроведеног у раду, који представљају потврду главне хипотезе докторске дисертације Хајрудина Хоџића да је верско-правна терминологија у исламу настала и развијала се искуључиво у окриљу арапског језика, те да код Арапа, од настанка ислама па све до данас, постоји неодвојива и чврста повезаност филологије и теологије. Литература садржи 132 јединице – књиге и чланке претежно на арапском језику, као и десетак web-stranica.

VI Списак научних и стручних радова који су објављени или прихваћени за објављивање на основу резултата истраживања у оквиру рада на докторској дисертацији

Књига: *Зашто су се исламски правници разилазили* (Бихаћ, 2011),

Научни и стручни радови: „Имам Ибн Кајјим ел-Џазаир и његово дјело Задул-ме'ад" (*Зборник радова ИПФ*, Бихаћ, 2007); „Имам Ел-Евза'и - засјењени фикхски великан" (*Зборник радова ИПФ*, Бихаћ, 2007); „Монопол у исламском праву" (*Зборник радова ИПФ*, Бихаћ, 2010); „Арабизми у босанском језику и значај њиховог познавања у настави арапског језика" (*Зборник радова ИПФ*, Бихаћ, 2011).

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Дисертација је функционално структурисана, а резултати до којих је кандидат дошао у свом истраживању прегледно и јасно су изложени и у садржинском и у формалном смислу. Дисертација садржи наопходан теоријски оквир везан за дефиницију термина и различите термилошке проблеме уопште, и посебно оне у арапском језику. Дат је и кратак, сврсисходан преглед термилошких школа и најзначајнијих институција које се баве терминологијом, с посебним освртом на досадашње активности у овој области у арапском свету.

Обрада и анализа арапске верско-правне терминологије у исламу захтевала је да се одређени простор поклони и исламској правној науци и исламским верско-правним школама, што је и учињено на адекватан начин.

Корпус, који чини око 500 јединица ексцерпираних из релевантне стручне литературе, анализиран је са формалног, семантичког и прагматичког становишта, пре свега, из перспективе исламске правне науке, односно верско-правних школа у исламу.

Тема дисертације задире у више научних области, првенствено у лингвистичку арабистику и исламску верско-правну науку, као и у лексикологију и веома је актуална и у арапском свету и у европској арабистици. Изнети закључци везани за настанак и формирање терминосистема везаног за исламско право, принципе деривације, одабира и дистрибуције верско-правне лексике у арапском језику, као и речник који чине најфреквентнији термини имаће и теоријски и апликативан значај за више арабистичких научних дисциплина и области.

Карактер обављених испитивања и разматрања различитих терминолошких проблема изискивао је примену сложеног истраживачког поступка. Методологија при изради дисертације у потпуности је била усклађена са постављеним задацима – ексерпцијом, дескрипцијом и различитим облицима анализе корпуса.

VII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА НАПОМЕНА

Обрада и вишестрана анализа верско-правног терминолошког система имају пуно научно оправдање. Посебно треба нагласити да се ова тематика по први пут целовито обрађује на јужнословенским просторима. Стога су резултати и закључци јасно и прегледно изнесени у овој дисертацији важни за сваки даљи рад у домену исламског права, па и шире, на пример, у области упоредне правне традиције и других сродних дисциплина. **Рјечник арапских вјерско-правних термина у исламу**, свакако може послужити као основа за састављање обимнијег стручног речника.

Начин обраде грађе и представљање резултата истраживања врло сложене проблематике дисертације потврђује значај и актуалност одабране теме за више научних дисциплина, као и способност кандидата за научно-истраживачки рад, уочавање битних научних проблема и формулисање закључака. У том смислу она представља самосталан и оригиналан научни допринос првенствено лингвистичкој арабистици и различитим гранама исламске правне науке.

X ПРЕДЛОГ:

На основу укупне оцјене дисертације, Комисија предлаже:

Комисија једногласно позитивно оцењује докторску дисертацију мр Хајрудина Хоџића, предлаже Наставно-научном већу Филолошког факултета у Београду да њено мишљење усвоји и по окончаној процедури кандидата позове на одбрану.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

1. Др Анђелка Митровић, редовни професор Филолошког факултета
Универзитета у Београду, ментор
2. Др Снежана Петровић, виши научни сарадник Института за српски језик
САНУ
3. Др Војислав Станимировић, доцент Правног факултета Универзитета у
Београду